

O PALEOLITIČKOJ UMJETNOSTI

»Umjetnička kreativnost očitovala se u jednom određenom stadiju ljudske evolucije. Ona je jedno od velikih ljudskih otkrića, prasak koji je otvorio nove mogućnosti ljudskoj izražajnoj sposobnosti. Ali, u prethodnoj fazi svoje evolucije, čovjek je već pokazivao intelektualne sklonosti koje su zatim dozvolile rođenje vizualne umjetnosti.«¹

Današnja znanost smatra da se čovjekov najdalji predak pojavio na Zemlji prije 7 do 5 milijuna godina. U tom razdoblju dolazi do razdvajanja primata na pongide i hominide. Najstariji hominidi, izravni preci čovjeka, su australopitecine koje su se pojavile u Africi prije više od 4 milijuna godina. Prije oko 2,5 milijuna godina iz vrste *Australopithecus africanus* razvio se *Homo habilis*, prvi predstavnik našega roda. Od tog trenutka čovjek se postepeno razvijao, a na Zemlji su se smjenjivali različiti predstavnici roda *Homo* sve do pojave prvog modernog čovjeka, *Homo sapiens sapiens*, prije oko 100 000 godina na tlu Afrike. Moderni ljudi se javljaju na području Europe prije oko 40 000 godina gdje će postepeno zamijeniti populaciju neandertalaca koja je sve do tada živjela na ovim prostorima.²

To najstarije razdoblje ljudske povijesti na Zemlji nazivamo starije kameno doba ili paleolitik (grč. *palaiós* – star, *lithos* – kamen), a trajat će sve do 10 000 godina prije sadašnjosti kada će ga zamijeniti novo razdoblje, mezolitik.³

Razdoblje paleolitika se na području Europe podudara s kvartarom, posljednjim geološkim razdobljem Zemljine prošlosti, koje se dijeli na pleistocen i holocen. Razdoblje pleistocena su obilježile velike klimatske promjene, tj. izmjene četiriju ledenih doba (Günz, Mindel, Riss i Würm) koja su međusobno bila odvojena povremenim toplim razdobljima, tj. međuledenim dobima. Paleolitik ili starije kameno doba podudara se s pleistocenom, a prijelaz u novo međuledeno doba, holocen (geološka sadašnjost) dogodio se prije oko

¹ E. Anati, *Aux origines de l'art*, Paris 2003., str. 66.

² I. Karavanić – J. Balen, *Osvit tehnologije*, Zagreb 2003., str. 10-12.

³ Ibid., str. 12-13.

10 000 godina, što se u arheološkom smislu poklapa s prelaskom u srednje kameno doba ili mezolitik⁴.

Na temelju stratigrafije paleolitik dijelimo u tri velika razdoblja: donji (od prije 2,5 milijuna godina do prije 200 000 godina), srednji (od prije 200 000 godina do prije 40 000 godina) i gornji (od prije 40 000 godina do prije 10 000 godina). Razdoblje paleolitika su obilježile izmjene različitih materijalnih kultura »koje razaznajemo na temelju tipičnih izrađevina odnosno rukotvorina ili artefakata«⁵. Prve i najstarije kamene alatke se pojavljuju na tlu Afrike prije 2,5 milijuna godina,⁶ a one će s vremenom postajati sve raznovrsnije i za izradu sve zahtjevnije. U vrijeme paleolitika, koji u smislu privređivanja uglavnom označavaju lov i skupljanje plodova, čovjek se služio različitim vrstama alatki u svakodnevnom životu u obavljanju različitih potreba nužnih za preživljavanje. No, upravo će u paleolitičkom razdoblju čovjek razviti i neke druge vrste ponašanja, koje nisu nužno utilitarnog karaktera, a koje su se održale do danas te su i jedno od obilježja suvremenog čovjeka. Radi se, među ostalim, o izradi prvih umjetničkih djela.

Iako u bogatoj i slojevitoj kronologiji razvoja Zemlje možemo relativno lako odrediti trenutak u kojem se javlja čovjek, puno je teže u razdoblju od 5 milijuna godina ljudskog postojanja odrediti trenutak u kojem je izrađen prvi umjetnički artefakt, trenutak u kojem je rođena likovna umjetnost. Naravno, određivanje tog trenutka, tj. djela koje bismo nazvali umjetničkim, dodatno otežava nepostojanje definicije umjetnosti koja bi vrijedila za sve, pa čak i nepostojanje tog koncepta kod određenih naroda. No, uvriježeno je da pojavu likovne umjetnosti uglavnom vežemo uz modernog čovjeka, *Homo sapiens sapiens*, a njezino vrijeme nastanka smještamo u razdoblje gornjeg paleolitika. »U kasnijem paleolitu pojavljuju se već predmeti s različitim ukrasima kao prva svjedočanstva čovjekova htijenja, da pojave iz viđenog svijeta predoči likovno.«⁷ Međutim, opravdano je upitati se jesu li arhaični ljudi koji su prethodili modernom čovjeku u razdobljima koja su prethodila gornjem paleolitu također izrađivali umjetnička djela.

⁴ Ibid., str. 9-10.

⁵ Ibid., str. 12.

⁶ Ibid., str. 12.

⁷ S. Batušić, *Umjetnost u slici*, Zagreb 1957., str. 10.

Na nekim lokalitetima ranih hominida arheolozi su pronašli nakupine kamenja i životinjskih kosti specifičnih boja i oblika. Iako još danas ne znamo pouzdan razlog zbog kojeg su rani hominidi sakupljali ovakvu vrstu predmeta, ova nas pojava ipak upućuje na to da su naši davni preci imali razvijenu moć zapažanja ali i interes za prirodne kuriozitet⁸. I prve alatke koje je izrađivao *Homo habilis* prije oko 2 milijuna godina, sjekače oblikovane na kamenim oblucima, iznenađuju svojom velikom međusobnom sličnošću i jednakošću oblika⁹. Na nalazištu Oldoway u Tanzaniji nađeni su, uz posmrtno ostatke pitekanropa, obluci od bijelog kvarca obrađeni tako da tvore savršen oblik kugle. »Koliko po odabiru materijala, toliko i po savršenstvu izrade i bezuvjetnošću svojeg oblika, nije li ovaj predmet umjetničko djelo koje bi se moglo datirati prije milijun godina?«¹⁰ Ašelejenskoj kulturi donjeg paleolitika svojstveni su pak šačnici bademastog oblika. Neki primjerci se odlikuju naglašenom simetrijom i elegancijom oblika koje daleko premašuju njihovu uporabnu vrijednost.¹¹ Na brojnim nalazištima koji pripadaju musterijenskoj kulturi srednjega paleolitika nađene su značajne količine crvenog okera za koji se pretpostavlja da je služio za ukrašavanje.¹² Također, na nekim musterijenskim nalazištima Europe i Bliskog Istoka pronađeni su oblutci na kojima se vide urezi koji na nekim primjercima djeluju poput paralelnih linija. Međutim, njihova neprecizna datacija onemogućuje da se, barem za sada, donesu ikakvi zaključci.¹³

Da su neki od navedenih artefakata, ali i neki drugi primjeri koji pripadaju vremenu koje je prethodilo gornjem paleolitu,¹⁴ imali određenu simboličnu funkciju, sigurno nije pretpostavka koju se može olako odbaciti. Oni nam govore, ako ne o umjetnosti, onda barem o estetskim stremljenjima naših davnih predaka. No, da se u istim slučajevima radi o umjetničkim djelima u pravom smislu te riječi, ipak ostaje vrlo diskutabilno.¹⁵

⁸ E. Anati, *Aux origines de l'art*, Paris 2003., str. 67.

⁹ L.-R. Nougier, *L'art de la préhistoire*, Paris 1993., str. 34.

¹⁰ Ibid.

¹¹ E. Anati, *Aux origines de l'art*, Paris 2003., str. 68.

¹² Ibid., str. 70, A. Marshack, »On Paleolithic ochre and early uses of color and symbol«, u: »Current Anthropology«, br. 22(2), Chicago 1981., str. 188-191.

¹³ E. Anati, *Aux origines de l'art*, Paris 2003., str. 69.

¹⁴ Ibid., str. 67-71.

¹⁵ J. Clottes, *L'art des cavernes*, Paris 2008., str. 11.

Najstariji artefakt kojem osim simbolične vrijednosti pripisujemo i onu umjetničke prirode jest komad obrađenoga crvenog okera koji na sebi ima graviran kompleksni motiv sastavljen od nekoliko paralelnih i unakrsno postavljenih linija. Taj artefakt, koji su izradili moderni ljudi, *Homo sapiens sapiens*, pronađen je na nalazištu Blombos Cave u Južnoj Africi, a datira se u vrijeme od prije 77 000 godina. Važno je naglasiti da se moderno ponašanje u Africi javilo već tada.¹⁶

S obzirom na iznimno veliku starost modernog čovjeka na afričkom kontinentu, pa i njegov dolazak u Australiju prije više od 50 000 godina, može se pretpostaviti vrlo rano postojanje umjetničkih djela na ta dva kontinenta, ali i u Aziji.¹⁷ U Australiji postoje brojna nalazišta stijenskog slikarstva i gravure koje neki autori datiraju čak u vrijeme od prije više od 45 000 godina, no ta datacija još nije sa sigurnošću potvrđena.¹⁸

Iako za sada znamo da europska paleolitička umjetnost nije najstarija na svijetu, ona je bez sumnje najbolje poznata i proučena te najpreciznije datirana.¹⁹ Ovdje ćemo još jednom naglasiti da se radi isključivo o likovnoj umjetnosti gornjeg paleolitika jer nam je ona i jedina sačuvana. Međutim, treba pretpostaviti da su sigurno i drugi oblici umjetnosti, poput glazbe i plesa, bili zastupljeni u tom razdoblju, ali od njih nam, nažalost, do danas nije ostao sačuvan nikakv trag.

Paleolitička umjetnost na području Europe obuhvaća veliki broj likovnih ostvarenja različitog karaktera nastalih u vrijeme gornjeg paleolitika.

Umjetnost gornjeg paleolitika jedno je od glavnih obilježja tog razdoblja ljudske povijesti, a njezino vrijeme trajanja obuhvaća dugi vremenski period od oko 20 000 do 25 000 godina. Javlja se dolaskom modernih ljudi na područje Europe, a trajat će sve do kraja ledenog doba. Područje njezina rasprostiranja obuhvaća golemi prostor Europe od Atlantika na zapadu do Urala na istoku, a neki paleolitički lokaliteti se nalaze i na području Sibira. Rasprostranjenost

---

¹⁶ Ch. Henshilwood – F. d'Errico – R. Yates – Z. Jacobs – Ch. Tribolo – G. A. T. Duller – N. Mercier – J. C. Sealy – H. Valladas – I. Watts – A. G. Wintle, »Emergence of Modern Human Behavior: Middle Stone Age Engravings from South Africa«, u: »Science«, br. 295, Washington 2002, str. 1278-1279.

¹⁷ J. Clottes, *L'art des cavernes*, Paris 2008., str. 11.

¹⁸ E. Anati, *Aux origines de l'art*, Paris 2003., str. 71.

¹⁹ J. Clottes, *L'art des cavernes*, Paris 2008., str. 11.

paleolitičke umjetnosti nije ujednačena, već postoje područja veće i manje koncentracije nalazišta.

Raznolikost likovnih djela paleolitičke umjetnosti posljedica je raznovrsnih oblika, različitih likovnih tehnika i materijala koji su primijenjeni za oblikovanje te odabira brojnih ikonografskih motiva. S obzirom na pokretljivost podloge na kojoj su izvedena, paleolitička djela dijelimo u dvije velike skupine: stijensku i prijenosnu umjetnost. Dok stijensku umjetnost obilježava uvjetovanost okolinom u kojoj je nastala, prijenosna umjetnička djela nisu nužno vezana uz mjesto svog nastanka pa ih je moguće naći i u kontekstu različitom od onog u kojem su nastala.

Danas se većina djela prijenosne umjetnosti nalazi u brojnim europskim ali i svjetskim muzejima. S druge strane, većina djela stijenske umjetnosti još uvijek se nalazi u dubini spilja u kojima su i nastala. No, zbog iznimne osjetljivosti djela većina takvih ukrašenih spilja je danas zatvorena za javnost.

Spominjanje spiljske umjetnosti, bilo u široj javnosti ili u užim znanstvenim krugovima, uvijek nanovo izaziva postavljanje istog pitanja: »Iz kojih razloga su ljudi gornjeg paleolitika izrađivali svoja umjetnička djela?« Činjenica da se većina djela stijenske umjetnosti nalazi duboko pod zemljom, u mraku spilja, izaziva dodatno čuđenje popraćeno upitom: »Što su radili u tim dubokim spiljama i zašto su baš tamo smještali svoja likovna ostvarenja?« Ovakva i slična pitanja se postavljaju još od 19. stoljeća, od prvih otkrića paleolitičke umjetnosti. Vrlo brzo uslijedili su prvi odgovori i špekulacije, a zatim su formulirane i prve teorije te ponuđene različite interpretacije tih davnih djela. Iako su neke teorije vrlo brzo opovrgnute, dok su druge imale »nešto duži rok trajanja«, i jedne i druge znatno su utjecale na istraživanja paleolitičke umjetnosti, a to čine i danas.